

4. Бехтерева Н.П. Магия мозга и лабиринты жизни / Н.П. Бехтерева. – доп. изд. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2007. – 383 с.
5. Юнг. К.Г. Трансцендентальная функция // Избранное / Отв. ред. С.Л.Удовик: Пер. с нем. – Мн. ООО "Попурри", 1998. – 448 с.
6. Изард К.Э. Психология эмоций (Серия «Мастера психологии»). – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
7. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
8. Орме Гиту. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха. – М.: «КСП+», 2008. – 272 с.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени: Пер. с англ., изд. 5-е, исправл. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 240 с.
10. Мамардашвили М.К. Проблема сознания и философское призвание: Доклад, сделанный в Институте философии АН СССР в декабре 1987 г.
11. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия) / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
12. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя / Пер. с англ. Д.Н. Дудинский; Худ. обл. М.В. Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 1998. – 672 с.
13. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. Симферополь: Реноме, 1997. – Т1. – 624 с.
14. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. – Симферополь: Реноме, 1997. – Т2. – 624 с.
15. Aktmajian A., Demers R.A., Harnish R.M. Linguistics. – 2-nd ed. – 1984.
16. Мамардашвили М. Кантианские вариации. – М.: «Аграф», 1997. – 320 с.
17. Свирский Я.И. Самоорганизация смысла (опыт синергетической онтологии). – М., 2001. – 326 с.
18. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.
19. Клименюк О.В. Уніфікація, діалектика та полілектика у науковому пізнанні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, економіка, соціологія.–№ 2, 1999.–С. 52-63.
20. Спиноза Б. Избранное / Пер. с голл. И лат.; Худ. обл. М.В. Драко.– Мн.: ООО "Попурри", 1999.– 592 с.
21. Минто В. Дедуктивная и индуктивная логика. Пер. с англ. С.А.Котляровского. – С.-Петербург, ТИТ «Комета», 1995. – 464 с.
22. Клименюк О.В. Пізнання і парадокс екзистенційної комунікації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка. – 2000. – Вип. 4. – С. 86-94.
23. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 1600 с.
24. Ланге В, Ланге Т. Об удельной мощности человека и Солнца // Квант, 1981. – № 24. – С. 9.
25. Болотов Б. Молодость и долголетие. Методика Бориса Болотова, рассказанная им самим. – СПб.: «Издательство «ДИЛЯ», 2004. – 144 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Александр Клименюк – кандидат технических наук, профессор кафедры права и безопасности жизнедеятельности, ЦИППО АПН Украины.

Научные интересы: методология научного познания.

ФРАЗЕМИ РОДИЛЬНИХ ОБРЯДІВ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ОПИСІ (на матеріалі говірок Західного Поділля)

Наталя КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський, Україна)

Актуальними для етнолінгвістики залишаються систематизація та опис фразем народних обрядів українських говірок.

У статті окреслено основні засади побудови словника обрядової фраземіки на матеріалі говірок Західного Поділля. Особливу увагу звернено на номінації родильних обрядів.

The systematization and description of phrasemics of folk ceremonies of Ukrainian dialects is very relevant for the ethnologic linguistics.

The article presents main principles for compiling a dictionary of ceremonial phrasemics on the material of Western Podill'a dialects, which includes materials collected by the author and University students. The special attention is paid to the nominations of ceremonies devoted to the child birth.

Дослідження фразем усного народного мовлення, найтісніше пов'язаних із звичаями та обрядами українців, має вагоме значення для розвитку вітчизняної етнолінгвістики. Сталі вирази традиційної обрядовості є надійним джерелом глибшого пізнання складу й структури мовленнєвих одиниць, з'ясування їх генези, семантики, реконструкції елементів духовної та матеріальної культури. Розглядаючи мовні явища крізь призму національної культури, маємо змогу глибше пізнати людину як носія глибоких знань та уявлень про світ і життя в ньому.

Про актуальність та важливість таких знань свідчать сучасні дослідження української лексики та фраземіки основних родинно-побутових обрядів М.В. Бігусяка, У.І. Коваля, В.Л. Конобродської, В.І. Лавера, І.В. Магрицької, Л.М. Пупенко, П.Ф. Романюка, Н.В. Хобзей та ін.

Етнолінгвістичні дослідження ґрунтуються передусім на антропоцентричній основі розуміння мовних явищ. Завдяки польовим дослідженням в науковий обіг введено чималу кількість обрядових номінацій. Окремі тематичні групи фразем докладно репрезентовані у студіях обряду весілля на Поліссі [11], Закарпатті [8], Гуцульщині [2], Східній

Слобожанщині [9; 10]. Описані поліські говірки в поховальному обряді [4; 5; 6; 7] та в дійствах, пов'язаних із народженням дитини [12; 13], окремі фраземи родильного обряду – в гуцульських [1; 3].

Вивчення досвіду науковців минулих століть, сучасні діалектологічні та етнолінгвістичні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального та духовного життя українців.

Створення лексикографічних описів обрядової фраземіки говірок є важливим кроком у побудові подібної класифікації на матеріалі українського діалектного континууму, що в майбутньому дозволить з максимальною ефективністю використати дані у порівняльних, ареальних та етимологічних дослідженнях з української та слов'янської фраземіки. Потреба залучення фразем сучасних західноподільських говірок до наявних етнолінгвістичних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного й ареального опису.

Мета статті – сформулювати принципи будови словника фразем українських обрядів, продемонструвати номінації етапів родильної обрядовості, відбиті в західноподільських говірках.

Загальновідомо, що подільські говірки належать до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, мають загальноукраїнську мовну основу, є старожитними за визначальними рисами. Чітко виокремлюється західний ареал подільського говору, який територіально виділяється на захід від р. Студениця і має ряд говіркових особливостей.

Мета “Словника обрядової фраземіки західноподільських говірок” – зафіксувати все розмаїття фраземного складу (загальноукраїнських та вузьколокальних) з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. Сьогодні актуальним для діалектологічних студій є опис всього мовленнєвого пласту, тому, досліджуючи обрядову фраземіку західноподільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, включаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення.

Запис матеріалу здійснювався впродовж п'ятнадцяти років (1991–2006 рр.) за спеціально складеним авторкою питальником, що налічує 58 питань, у 205 населених пунктах Західного Поділля. Окрім приватної картотеки, до словника залучено записи студентів під час проходження навчальної практики з діалектології, фольклорно-етнографічних експедицій, а також матеріали курсових, дипломних та магістерських робіт. Запис зразків діалектного мовлення за питальником дасть змогу зробити висновки про територіальне поширення окремої фраземи, що уможливить наступну роботу над укладанням атласу.

Сталі вислови подаємо за тематичними групами. Оскільки деякі вислови можуть відноситися до двох і більше тематичних груп, то їх наводимо двічі. У межах кожної групи ці вислови розташовуємо відповідно до змісту.

Кожна словникова стаття побудована так: фразема, набрана напівжирним шрифтом за нині чинним правописом; далі в квадратних дужках запис транскрипцією; у кінці числа, що відповідають порядковому номеру села у спискові населених пунктів Західного Поділля (номери у зростаючому порядку).

Подаємо фрагмент словника:

I. Етапи родильного обряду

1. Передродові обряди

Фраземи на позначення поняття ‘вагітна жінка’:

Бузька чекає [буз'ка чикайє] 75.

Гарбуза зіла [гарбу¹за²зіла] 147.

Письмо боцюну написала [п'іс'мо боц'уну напи¹сала] 65, 78, 90.

2. Власне родильні обряди

Фраземи на позначення поняття ‘жінка народила дитину’:

Вчинила дитину [ўче¹нила ди¹тину] 16, 23.

Купила собі дитину [купила со¹б'і ди¹тину] 58, 108.

Повила дитину [повила ди¹тину] 180.

Принесла собі дитину [при¹несла ди¹тину] 147.

Пустила в світ [пустила ў світ] 165, 169.

Фраземи на позначення поняття 'дитина народилася':

- Викотився з пуза [в'икотиўс'а з пуза] 58.
 Дав Бог життя [даў Бог жи^т'а] у всіх н.п.
 З'явився сімнянин в нашу хату [зйавиўс'а с'імн'анин ў нашу хату] 39, 58, 60, 160.
 З'явилася зірка в небі [зйавилас'а з'ірка ў неб'і] 53, 105, 108.
 Зіп'ятися на світ [з'іп'ятис'а на с'в'іт] 63, 78.
 Побачив світ Божий [побачиў с'в'іт Божий] 56.
 Поповнення в сімні [поповнен'а є ў с'імн'і] 58.
 Послав Бог [по^вслаў Бог] у всіх н.п.
 Появилась на світ божа душа [пойавилас' на с'в'іт Божа душа] 34, 38.
 Прийти на світ божий [прийти у с'в'іт Божий] 19, 27.
 Прихотити в життя [приходитьи ў жит'а] 33.

Фраземи на позначення поняття 'народити позаалюбну дитину':

- Знайшла в подолку [знайшла ў подолку] 43.
 Нагуляла дитину [нагул'ала ди^тину] 46.
 Привела байстрюка [при^вела байстр'ука] 53, 105, 108, 131, 147.
 Привела собі дитину [при^вела со^в'бі ди^тину] 36, 78, 124, 143, 147.
 Принесла байстрюка [при^несла байстр'ука] 75, 105.
 Принесла в повитку [при^несла ў повитку] 45, 49, 67.
 Принесла в подолі [при^несла ў подол'і] 63, 90.
 Принесла в подолку [при^несла ў подолку] 51, 69, 78, 147, 157, 173, 178.
 Принесла в фартухові [при^несла ў фартухов'і] 75, 96, 180; [при^нести ў фартухови] 48.
 Умножила байстрюка [умножи^ла байстр'ука] 157.
Фраземи-відповіді на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли?»:
 Аїст приніс [айіст при^н'іс] 180.
 Боцюн приніс [боц'ун при^н'іс] 123; [боц'ан при^н'іс] 108, 110.
 Бузьки принесли [буз'ки при^несли] 105.
 В капусті знайшли [ў капуст'і знайшли] в усіх н.п.; [ў капуст'ц'і знайшли] 212; [ў капуст'т'і найшли] 39, 56, 65, 68, 89, 41, 171, 175, 183.
 Викрутили з криниці [викрутили с кри^ниц'і] 36, 37.
 Влапали на ставі [ўлапали на став'і] 215.
 Знайшли в бочці [знайшли ў боц'і] 45.
 Знайшли в бузині [знайшли ў бузин'і] 75.
 Знайшли в бураках [знайшли ў бураках] 133.
 Знайшли в горосі [знайшли ў горосі] 96, 126.
 Знайшли в кропиві [знайшли ў кропив'і] 114, 140.
 Знайшли в лопухах [знайшли ў лопухах] 210.
 Знайшли в пірачку [знайшли ў п'ір'ачку] 140.
 Знайшли на городі [знайшли на город'і] 73, 75, 96, 105, 126.
 Лелека приніс [ле^лека при^н'іс] 11, 61, 104, 108, 180.
 Лелека принесла [ле^лека при^несла] 47, 56, 62, 72, 117, 133.
 Лелеки принесли [ле^леки при^несли] 105.
 Найшли в бараболях [найшли ў барабол'ах] 159.
 Приніс бузька [при^н'іс буз'ка] 61.
 Приніс бузьок [при^н'іс буз'ок] 5, 28, 43, 147, 173, 109, 146.
 Приніс лелека з заморської країни [при^н'іс ле^лека з заморс'кої крайіни] 123.
 Русалки підкинули [русалки п'іт'кинули] 144.
 Цигани загубили [цигани загубили] 39, 210.
 Цигани підкинули [цигани п'іт'кинули] 144.
 Чорногуз приніс [чорногуз при^н'іс] 19.

3. Післяродові обряди*Фраземи на позначення обряду відвідання породіллі родичами, сусідами:*

- Відвідати мамку [в'ідв'ідати мамку] 23, 26, 27.
 Відвідати рожену [в'ідв'ідати рожени^ц'у] 25, 38, 48.

Іти на відвідени [іти на в'ідв'ідени] 34, 36, 38.

Йти на родини [іти на родини] 19, 51, 62, 78, 96, 108, 126, 131, 147, 180.

Фраземи на позначення обряду частування гостей з нагоди народження дитини:

Справляти родини [спраўл'ати родини] 43, 75, 105, 147, 178.

Робити родини [робити родини] 50, 78, 90, 147, 169.

Особливе значення мають фраземи, які:

1) не зафіксовано в лексико- і фразеографічних працях літературної мови: гарбуза з'їла, п'їс'мо боцьону написала вагітна; ўченила дитину 'жінка народила дитину'; русалки п'їт'кинули, цигани загубили 'відповідь на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли»»;

2) відрізняються від літературних якими-небудь формальними ознаками: *літ.* принести пелені (в приполі) [14 (2: 695)] – *зах.под.* при'несла ў повит'ку; знайшла ў подолку 'народити позашлюбну дитину';

3) мають іншу семантику, ніж загальноновживані: *літ.* як з неба впасти 'несподівано, зненацька з'явитися' [14 (1: 148)] – *зах.под.* ўпасти з неба 'відповідь на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли»».

Запис фразем фонетичною транскрипцією відбиває особливості говіркового мовлення, зокрема:

1) епентетичні явища: зйавиўс'а с'їмн'анин ў нашу хату; поповнен'а є ў с'їмн'ї;

2) явище протези: ўродилос'а йангел'атко; говечка при'несла;

3) явище депалаталізації: знайшли ў бураках.

Сучасні записи обрядової фраземіки та численні фольклорні та етнографічні матеріали народних обрядів минулих століть уможливають укладання бази даних матеріальної та духовної культури окремих діалектоносіїв, сприятимуть подальшій активізації досліджень порівняльного типу як в межах українського мовного континууму, так і загальнослов'янського.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 293-301.
2. Бігусяк М. Із спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. – Ужгород, 2001. – С. 109-111.
3. Бігусяк М. Лексика традиційних сімейних обрядів гуцульських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1997.
4. Конобродська В. Етнолінгвістичний аспект дослідження традиційної культури // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Т. 6. – Житомир, 2001. – С. 118-133.
5. Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т. – Львів, 1999. – 21с.
6. Конобродська В.Л. Мовні засоби градації вираження понять в обрядовому тексті // Українська мова: сучасність – історія. – Люблін, 2003. – С. 171-182.
7. Конобродська В.Л. Номінація поліського поховального обряду. I. // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 428-458.
8. Лавер В.І. Фразеологізми в українських говорах Закарпаття, пов'язані з народними обрядами заручин і весілля // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1973. – С. 248-253.
9. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках // Діалектологічні студії. 2.: Мова і культура / Відп. Ред. П.Гриченко, Н.Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 182-193.
10. Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 23с.
11. Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся // Дослідження з української діалектології: 36. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 225-251.
12. Толстая С. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін.–К.: Довіра, 1997.–С. 287-293.
13. Толстая С. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 216.
14. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. Думка, 1993. – 984с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Коваленко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: діалектна фразеологія, етнолінгвістика.